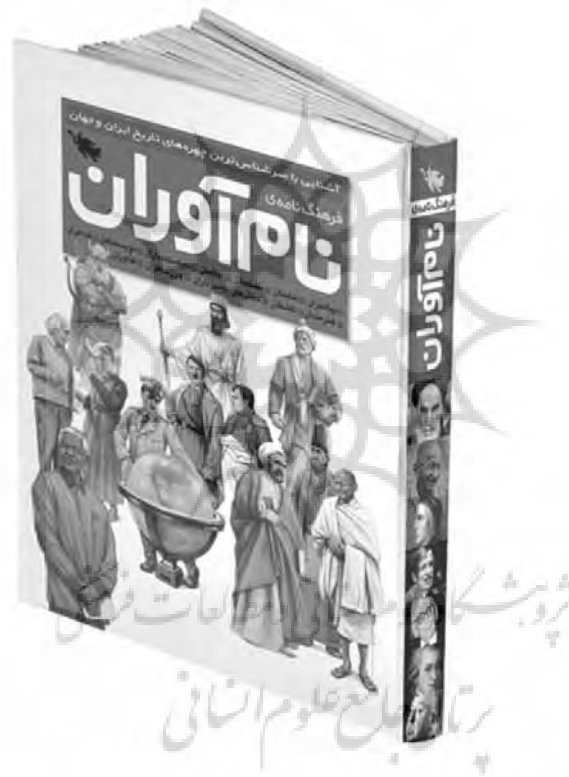

«فرهنگ‌نامه نام آوران»؛ دایره‌المعارفی برای نام آوران فردا

رها شهباز

نقد و بررسی «فرهنگ‌نامه نام آوران» عنوان یکی دیگر از سلسله نشست‌های «غرفه دیدار» در بیست و سومین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران با هدف معرفی پدیدآوردندگان آثار، آشنایی با برگزیدگان جشنواره‌های فرهنگی و بررسی آثار برتر بود. در این نشست «کاظم طلایی»، تصویرگر و ناشر این اثر، «جعفر ربانی»، سرویراستار، «محمود حکیمی»، منتقد، «مهدی کاموس»، دبیر و منتقد نشست و «علی اوجبی»، معاون فرهنگی خانه کتاب حضور داشتند و جنبه‌های مختلف این دایره‌المعارف و نقاط قوت و ضعف آن را بررسی کردند تا در چاپ‌های بعدی تغییرات ضروری اعمال شود.

«فرهنگ‌نامه نام آوران» به عنوان اثر برتر بیست و هفتمین دوره‌ی جایزه‌ی «کتاب سال جمهوری اسلامی ایران» معرفی شده است. در نشست نقد و بررسی این اثر مسوولان و منتقدان حاضر در جلسه نوع چاپ، تصویرسازی، گرافیک و پرداختن به شخصیت‌های مختلف را از جمله ویژگی‌های آن برشمردند و بر لزوم گسترش تعداد شخصیت‌های کتاب، معرفی منابع و نام نویسندگان مدخل‌ها در این دایره‌المعارف تاکید کردند.

کاموس: دهه‌ی ۸۰، دهه‌ی بالندگی فرهنگ‌نامه‌ها و دایرةالمعارف‌ها

به گزارش کتاب ماه کودک و نوجوان، کاموس در ابتدای این نشست نقد را عاملی موثر در بالندگی آثار مکتوب معرفی کرد و گفت: ضرورت تدوین فرهنگ‌نامه‌ها، دانش‌نامه‌ها و دایرةالمعارف‌ها و نیاز به چنین آثاری به ویژه برای کودکان و نوجوانان از دهه‌ی ۴۰ در ایران توجه اهالی فرهنگ را به خود جلب کرده، اما بالندگی این فرهنگ‌نامه‌ها در دهه‌ی ۸۰ صورت گرفته است و عمده فرهنگ‌نامه‌ها و دایرةالمعارف‌ها در این دهه تالیف و منتشر شده‌اند. نشر «طلایه» نیز با مجموعه‌هایی که پیش‌تر منتشر کرده است و برنامه‌ریزی آن برای تالیف فرهنگ‌نامه‌هایی از جمله فرهنگ‌نامه ادیان، هنر، قرآن و نوجوان در آینده، نشان می‌دهد که این انتشارات به اهمیت و ضرورت چاپ چنین دایرةالمعارف‌هایی به خوبی پی‌برده و آشناست.

وی نشر «طلایه» را یکی از ساینس‌گذاران و دست‌اندرکاران چاپ فرهنگ‌نامه‌ها نامید و ادامه داد: از این رو باید «فرهنگ‌نامه نام‌آوران» را از دو منظر بررسی کنیم. یکی اهمیت این اثر و دیگر آن که چاپ فرهنگ‌نامه‌های دیگری نیز توسط این انتشارات در دست انجام است. بنابراین بررسی این اثر می‌تواند راه‌گشایی برای کارهای بعدی دست‌اندرکاران آن باشد.

دبیر این نشست با تأکید بر این موضوع که ایران شخصیت‌های نام‌آور بسیاری دارد اظهار داشت: با توجه به جمعیت جامعه نوجوان ما که در حدود ۱۶ میلیون است و از آن‌جا که در این کتاب ۱۰۰۰ شخصیت انتخاب و معرفی شده‌اند احساس می‌کنم این نیاز وجود دارد که دامنه‌ی شخصیت‌های نام‌آور کتاب گسترش یابد. با دقت در شخصیت نوجوانان درمی‌یابیم که این گروه سنی دو دسته نیازهای رسمی و غیررسمی دارند. تعدادی از شخصیت‌های این کتاب افرادی هستند که در کتاب‌های درسی نام آن‌ها آمده و بنابراین نیاز رسمی نوجوان پاسخ داده شده است، اما در بحث نیازهای غیر رسمی نوجوانان آن‌ها از سر کنجکاوی و شنیدن یکسری نام‌ها در ارتباط با شخصیت‌های مثبت و منفی به دنبال کسب اطلاعاتی درباره‌ی این افراد هستند.

وی تشریح کرد: نیاز رسمی نوجوان به کسب چنین اطلاعاتی سبب می‌شود تا این گروه سنی از هر طریقی به اطلاعات دست یابد و البته مهم‌ترین منبع آن‌ها رسانه‌ها هستند. به عنوان مثال در ارتباط با شخصیت‌های سیاسی مهم‌ترین منبع برای نوجوان شناخت رسانه‌ای است. از سوی دیگر این گروه سنی نیاز دارند تا با شخصیت‌های علمی و تاریخی نیز آشنا شوند. یکسری نیازها نیز براساس علاقه نوجوانان است. آن‌ها علاقه‌مند هستند تا درباره‌ی ستاره‌های سینمایی، هنرمندان و ورزشکاران اطلاعاتی کسب کنند. برای تکمیل این فرهنگ‌نامه باید نیازسنجی مخاطب در دو دسته رسمی و غیر رسمی صورت گیرد تا مجموعه‌ی جدید کامل‌تر باشد و طیف وسیعی از شخصیت‌ها را شامل شود.

کاموس به بحث چگونگی سازماندهی اطلاعات و نگارش مجموعه اشاره و تصریح کرد: در بحث چگونگی سازماندهی اطلاعات ذکر دو نکته اساسی است. نخست محتوای مدخل‌ها و دیگر فهرست‌بندی که امری مهم در فرهنگ‌نامه‌ها به حساب می‌آید. در این کتاب ابرادات اساسی در فهرست راهنما به چشم می‌خورد که باید در ویرایش بعدی اصلاح شود. به عنوان مثال در مدخل «آ-ا» نام حضرت علی(ع) جزو اسامی امامان شیعه نیامده است. به‌طور کلی نقدهای جدی به مدخل‌های مذهبی این کتاب وارد و گاه مسائل مشترک در برخی از شخصیت‌ها متفاوت ذکر شده است. همچنین شیوه‌ی نگارش اسامی مذهبی براساس تاریخ‌نگاری اسلامی نیست. در تاریخ‌نگاری اسلامی نام‌آوران، تفکر یک شخصیت و سیره‌ی او اهمیت بسزایی دارد و باید در نظر گرفته شود. در این‌جا تنها به بحث شناسنامه‌ای شخصیت‌ها توجه شده و عمدتاً سیره‌ی افراد به ویژه درباره‌ی امام علی(ع) و امام حسین(ع) پرداخته نشده است.

وی توضیح داد: در نگارش این کتاب به نظر می‌رسد در یکسری از مدخل‌ها از برخی وقایع تاریخی و علمی گذشته‌اند و روش یکدستی در نگارش رعایت نشده، شاید علت این امر احترام «ربانی» (سر ویراستار) به نویسندگان مدخل‌ها بوده که سبب شده است تا سبک نگارش آن‌ها را تغییر ندهد. در ارتباط با سبک نگارش شخصیت‌های مذهبی نیز گاه این سبک نگارش بسیار پیچیده، همراه با جملاتی طولانی و گاه بسیار ساده است. ساده بودن سبک نگارش در بسیاری از مواقع اشتباهات چشمگیری را به دنبال داشته است.

این منتقد به حذف منابع هر یک از مدخل‌ها اشاره کرد و گفت: نوجوانان با شیوه‌ی ذکر منبع به خوبی آشنا هستند و کتاب‌های درسی آن‌ها نیز به همین‌گونه است. از سوی دیگر دست‌اندرکاران این فرهنگ‌نامه معتقدند به دلیل افزایش حجم کتاب، منابع و نام نویسندگان مدخل‌ها حذف شده است. اما به نظرم این امر آسیبی به کتاب وارد نمی‌کند. از سوی دیگر منبع‌نویسی نویسندگان را به رعایت یکسری از نکات ملزم و همچنین به نوجوانان چندین منبع دیگر نیز معرفی می‌کند و البته اگر اشتباه و موضع‌گیری در مطلب وجود داشته باشد نوجوان می‌تواند از وجود این موضع‌گیری در منبع اصلی آگاه شود. گاه احساس می‌شود متنی در این کتاب به‌طور کامل از یک منبع آورده شده است ذکر منبع در این مواقع کار سر ویراستار را نیز راحت‌تر می‌کند.

وی صفحه‌آرایی، کیفیت چاپ، ترکیب عکس، نقاشی و گرافیک و نوع فونت این کتاب را در آسان‌خوان کردن این اثر موثر برشمرد و اظهار داشت: به دلیل رعایت تمامی این ویژگی‌ها «فرهنگ‌نامه نام‌آوران» به اثری بسیار جذاب برای کودک و نوجوان تبدیل شده است. هر صفحه حداکثر سه اسم و پنج تصویر دارد. این امر تسلط «طلایی» را به حوزه تصویرگری و گرافیک کتاب نشان می‌دهد. از سوی دیگر در این کتاب با دامنه‌ی غنی از تصاویر و عکس‌ها روبرو هستیم. می‌توان گفت در معنای حقیقی کلمه کتاب‌سازی این فرهنگ‌نامه اثری جامع و در حد سایر فرهنگ‌نامه‌ها بوده و تمام ویژگی‌های لازم را داراست.

وی در بخش پایانی سخنان خود با تأکید بر ضرورت وجود مقدمه یادآور شد: هنگامی که درباره‌ی یک اثر بیشتر صحبت می‌شود بدین معناست که آن اثر حرفی برای گفتن دارد. همان‌طور که گفتیم شرح عکس‌ها و کتاب‌سازی این اثر در حد مطلوب و از سوی دیگر ویراستاری و یکسان‌سازی اطلاعات این کتاب کاری بس دشوار بوده است. اگر در مقدمه توضیحی برای علت حذف منابع و نام نویسندگان مدخل‌ها ارائه شده بود بسیاری از انتقاداتی که مطرح کردم قابل چشم‌پوشی بودند.

طلایی: تکرار اسامی راهنمایی برای انتخاب چهره‌ها بود

در ادامه کاظم طلایی درباره‌ی طرح کلی این فرهنگ‌نامه گفت: در ابتدا طی جلساتی با همکارانم تیمی برای استخراج اسامی تمامی شخصیت‌هایی که در کتاب‌های درسی از اول دبستان تا آخر دبیرستان آمده است تشکیل شد. همچنین اسامی شخصیت‌های مجلات کودک و نوجوان، تمامی افرادی که برای این گروه سنی به فعالیت مشغول هستند و نام آن‌ها زیاد شنیده می‌شود و یا جزو چهره‌های سرشناس هنرمندان و ورزشکاران به شمار می‌آیند، نیز توسط این تیم استخراج شد که تعداد آن‌ها حدود ۷۰ هزار اسم بود. از این میان بسیاری از اسامی تکراری بودند. تعداد تکرار اسم‌ها به عنوان راهنما برای شناسایی چهره‌هایی به کار گرفته شد که نوجوانان بیشتر با آن‌ها سروکار دارند. هدف از گردآوری این فرهنگ‌نامه جوابگویی به نیاز مخاطب بود. بر همین اساس یک شیوه‌نامه برای کار طراحی شد و پس از تفکیک حوزه‌های مختلف و مشخص کردن شخصیت‌ها در هر حوزه این شیوه‌نامه به عنوان یک نمونه در اختیار نویسندگان قرار گرفت.

وی به یکسان‌سازی اطلاعات توسط «ربانی» اشاره و تصریح کرد: سر ویراستار مجموعه طبق شیوه‌نامه طراحی شده به یکسان‌سازی اطلاعات پرداخت. از نظر معماری اطلاعات نیز چگونگی ترتیب آمدن نام، تاریخ تولد، وفات و همچنین موضوع‌بندی شخصیت‌ها و تصویرسازی نیز در شیوه‌نامه مشخص شده بود. پس از بررسی ابتدا برای ۲۰۰۰ شخصیت سفارش متن داده شد، سپس از این تعداد ۱۰۰۰ شخصیت در کتاب جای گرفت. در چاپ دوم نیز از کارشناسان حوزه‌های مختلف درخواست کردیم تا کتاب را نقد و بررسی و نتایج را به «ربانی» اعلام کنند.

مدیر نشر «طلایی» ادامه داد: از نظر ادبی نیز در چاپ دوم، کتاب ویرایش مجدد شد و نقاشی‌های به کار رفته در آن بازسازی شدند. همچنین در چاپ دوم تعداد محدودی شخصیت نیز حذف و اضافه شد. فهرست کتاب به دو صورت تهیه و در ابتدا و انتهای کتاب قرار گرفته است. در فهرست ابتدایی کتاب اگر شخصیتی به بیش از یک نام شهرت دارد تمام آن اسامی

و القاب آمده و البته به عنوانی که معروف‌تر است ارجاع داده شده، اما فهرست انتهایی کتاب فهرست موضوعی است. به عنوان مثال برخی از اشخاص هم شاعر و هم عارف هستند که در هر دو گروه نام آن‌ها ذکر شده است.

وی با تاکید بر این امر که تصویرسازی‌های این کتاب تنها جنبه‌ی تزئینی ندارند اظهار داشت: در این کتاب تصویرها تنها بر اساس جلب علاقه و پسند مخاطب انتخاب نشده‌اند. بلکه تصاویر افرادی که در دسترس نبودند تصویرسازی و بازسازی شده است. همچنین جلسات متعددی با تصویرگران برای انتخاب تصویر روی جلد کتاب برگزار شد. اما از ابتدا که تصمیم به انتشار چنین فرهنگ‌نامه‌ای گرفته شد از این موضوع که نقدهای زیادی بر آن وارد می‌شود آگاه بودیم.

«طلایی» ادامه داد: به‌طور کلی انتخاب شخصیت‌های مشهور و نوشتن زندگی‌نامه آن‌ها امری دشوار و از هر زاویه‌ای که به آن بپردازیم باز هم قابل نقد است. احساس می‌کنم این کتاب بارها باید بازنویسی شود. از سوی دیگر در تالیف سایر کتاب‌ها سعی می‌شود تمامی منابع و مشخصات نویسندگان ذکر شود اما هنگامی که کتاب شخصیت محور است پرداختن به نام‌آوران مهم‌ترین بخش قضیه به حساب می‌آید و به نظر چندان ضرورتی ندارد تا نام نویسندگان و منابع ذکر شود. البته تمامی منابع به‌کار رفته در نگارش این کتاب و نویسندگان مدخل‌ها به عنوان سند موجود است اما اگر قرار بود این مطالب نیز به کتاب اضافه شوند حجمی در حدود ۳۰۰ صفحه به حجم کتاب افزوده می‌شد.

ربانی: «فرهنگ‌نامه نام‌آوران» پاسخگوی نیاز نوجوانان است

در ادامه نشست «ربانی» به این موضوع که انتشار چنین فرهنگ‌نامه‌ای سال‌ها در اندیشه‌ی او بوده اشاره کرد و گفت: همیشه احساس می‌کردم کودکان و نوجوانان به منابعی این‌چنینی نیاز دارند تا برای شناخت بیشتر شخصیت‌های گوناگون به‌طور آزاد به این منابع رجوع کنند. البته به‌طور محدود در زمینه‌ی کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی در دهه ۷۰ کاری انجام داده بودم که با عنوان «دانش‌نامه» منتشر شد. این کتاب سه جلدی که چاپ دوم آن‌را نشر «محراب قلم» راهی بازار نشر کرد تمامی اعلام کتاب‌های فارسی اعم از اشخاص، بناها یا حتی کتاب‌ها را در برمی‌گرفت. براساس چنین سابقه‌ای سرویراستاری این اثر بر عهده من گذاشته شد.

وی توضیح داد: شیوه کار در این فرهنگ‌نامه تقریباً مشخص بود. این کتاب از یک سو کاری جدید است اما از منظر دیگر کاری جدید نیست. در حال حاضر فرهنگ‌نامه‌های متعددی منتشر شده‌اند. شاید معروف‌ترین نمونه‌ی آن «فرهنگ معین» باشد. اما تدوین «فرهنگ‌نامه نام‌آوران» ویژگی‌هایی دارد که جلب توجه می‌کند. همین ویژگی‌ها سبب شد تا چاپ نخست این اثر با استقبال خوبی روبرو و کتاب به عنوان اثر برگزیده‌ی جایزه‌ی «کتاب سال» معرفی شود. البته به یاد داشته باشیم اگر بخواهیم کتابی را در فضای فرهنگی- اجتماعی بررسی کنیم آن کتاب می‌تواند محل ایراد و نقدهای بسیاری باشد. به عبارت دیگر یک کتاب عمومی با جهت‌گیری‌های مشخصی که دارد ممکن است خوشایند و مورد قبول بسیاری نباشد. این جهت‌گیری‌ها به‌طور عمده در ارتباط با شخصیت‌هایی است که انتخاب شده‌اند.

سر ویراستار «فرهنگ‌نامه نام‌آوران» با تاکید بر وجود یکسری حساسیت‌ها بر روی برخی اشخاص به ویژه شخصیت‌های مشهورتر تشریح کرد: چنین کتابی که یک اثر عمومی است باید به جامعه عرضه شود اما گاه نگاه‌های منفی نسبت به برخی از چهره‌ها و شخصیت‌ها همچون چهره‌های دینی و مذهبی، اتباع خارجی و یا هنرمندان وجود دارد. بنابراین باید تمامی این مسائل در تدوین کتاب لحاظ می‌شد. همچنین ویژگی اصلی این کتاب پرداختن به تمامی شخصیت‌های درجه یک در تمامی رشته‌ها هنری، دینی، علمی، مذهبی، تاریخی و جغرافیایی است. ویژگی دیگر آن محصول همکاری و همدلی دست‌اندرکاران کتاب است؛ تمامی افرادی که در نگارش این مجموعه فعال بودند از متخصصان این رشته به حساب می‌آمدند.

وی ادامه داد: با دقت‌هایی که در تدوین این «فرهنگ‌نامه» صورت گرفت در چاپ نخست اشتباهات تاپیی و املائی دیده نمی‌شد. همچنین برخی از اشتباهات محتوایی نیز در چاپ دوم برطرف شد. به‌نظرم تصاویر به‌کار رفته در این مجموعه از کیفیت بالایی برخوردار است. فهرست راهنمای کتاب نیز کاملاً راه‌گشاست. اما معتقدم در سال‌های آینده باید تعداد شخصیت‌های کتاب بیشتر شود. البته از آن‌جا که این فرهنگ‌نامه برای گروه سنی کودک و نوجوان تالیف شده در حال حاضر تا حد زیادی پاسخگوی نیاز این گروه سنی است. پرداختن به بسیاری از شخصیت‌های زنده مانند هنرمندان،

ورزشکاران و برخی از مراجع تقلید که نقش و حضور فعالی دارند یکی دیگر از ویژگی‌های این کتاب به حساب می‌آید و از آن‌جا که کتاب شخصیت مدار است نیاز به ویرایش دقیقی داشت؛ چراکه در غیر این صورت ممکن بود محل بحث بسیاری از چهره‌های کتاب قرار گیرد.

«ربانی» با تاکید بر کیفیت چاپ کتاب توضیح داد: از آن‌جا که ناشر خود سیاست‌گذاری تدوین چنین فرهنگ‌نامه‌ای را برعهده داشته است در نتیجه یکسری سیاست‌های اقتصادی و همچنین اولویت‌هایی را برای تالیف در نظر می‌گیرد. از سوی دیگر برخی به ذکر نشدن منابع در این کتاب خرده می‌گیرند. شاید در چاپ‌های آینده نام نویسندگان مدخل‌ها و منابع آن در کتاب گنجانده شود. اما توجه داشته باشیم این کتاب یک اثر تحقیقی نیست. وجود یکسری از اشتباهات اجتناب‌ناپذیر بوده و انتقادات کاملا طبیعی است. اما آن‌چه اهمیت دارد ارزیابی معدل کار است.

حکیمی: ویژگی فرهنگ‌نامه‌ها دور بودن از فضای سیاسی

است

حکیمی، منتقد این نشست در ابتدای سخنانش ضمن تشکر از «طلایی» به دلیل انتشار چنین کتابی با وجود تمامی مشکلات حوزه نشر گفت: این فرهنگ‌نامه دارای نقاط مثبت و تصاویر بسیار زیبایی است. همچنین از نظر صفحه‌بندی و چاپ امتیازات ویژه‌ای دارد. از نظر محتوایی نیز مهم‌ترین ویژگی آن این است که مدخل‌ها تحت تاثیر فضای سیاسی قرار نگرفته‌اند. این اصل اساسی باید همواره در نگارش فرهنگ‌نامه‌ها لحاظ شود. نکته دیگر پرداختن به شخصیت‌هایی همچون علامه امینی و شرف‌الدین است. البته نام بسیاری از شخصیت‌های معروف دیگر همچون میرزا حسن‌خان اعتمادالسلطنه برده نشده است. به عنوان مثال این فرد از جمله شخصیت‌های مهم و تاثیرگذار بوده، بنابراین معتقدم جای بسیاری از اسامی به عنوان نام‌آوران در این کتاب خالی است.

وی ادامه داد: برخی از توضیحات درباره‌ی افراد از صحت کامل برخوردار نیست و بررسی‌های بیشتری را برای معرفی این شخصیت‌ها می‌طلبید. به‌طور مثال از «تیمور لنگ» با وجود آن‌همه جنایاتی که مرتکب شده به عنوان مسلمانی متعصب یاد شده است. از سوی دیگر جهان ما در دهه‌ی اخیر با بحران‌های عظیمی روبروست که شاید سه دهه‌ی پیش هرگز چنین مسائلی را پیش رو نداشت. اما در این فرهنگ‌نامه به شخصیت‌هایی که مسبب بحران در جهان هستند پرداخته نشده است.

این منتقد در پایان به سابقه تدریس‌اش در زمینه مرجع‌شناسی و روش تحقیق اشاره و تصریح کرد: حدود ۱۰ سال در دانشگاه تربیت معلم این واحد درسی را تدریس می‌کردم. این واحد برای آشنایی دانشجویان با فرهنگ‌نامه‌ها و دانش‌نامه‌ها بسیار مفید بود. به ویژه دایرةالمعارف مصاحب که در سال ۱۳۳۵ تدوین شده است. همچنین در آن زمان مجله «کیهان فرهنگی» شماره‌ی ویژه‌ای را به چگونگی نقد و بررسی دایرةالمعارف‌ها اختصاص داد که از جمله این دایرةالمعارف‌ها می‌توان «دایرةالمعارف بزرگ اسلامی» و «تشییع» را نام برد. اما متأسفانه در حال حاضر کمتر به بررسی و چگونگی نگارش فرهنگ‌نامه‌ها توجه و واحد درسی آن در ترم آخر دوره کارشناسی ارشد تدریس می‌شود که می‌توان گفت سودمندی کمتری دارد.

اوجبی، نیز در این نشست به ذکر نکاتی درباره‌ی این کتاب پرداخت و گفت: اگر در انتهای هر مدخل اطلاعات درباره‌ی آن دسته‌بندی می‌شد بهتر بود. همچنین از جهت ساختار دایرةالمعارف‌ها باید توجه داشته باشیم که القاب تشریفی را نباید جزو مدخل‌ها آورد. در برخی از مدخل‌ها مانند «ستارخان» نام و نام کامل خانوادگی و یا منابع این مدخل‌ها آورده نشده است. همچنین اگر چند نفر از یک خانواده مشهور هستند بهتر است نام دیگر اعضا نیز در آن مدخل بیاید.

